

УДК 343.122 (477)

МАРТОВИЦЬКА О.В.

ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТІВ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті наголошено, що правова допомога є однією з провідних конституційних гарантій захисту й охорони прав, свобод та інтересів особи в межах відповідних суспільних відносин. Відзначено, що надання правової допомоги заінтересованим особам, як і здійснення будь-якої легітимної діяльності, передбачає функціонування певних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. Уточнено понятійно-категоріальний апарат, що використовується в представленому дослідженні. Вказано, що у фаховій юридичній літературі не вироблено єдиного підходу до трактування поняття «суб'єкт права» та його співвідношення із суміжними правовими категоріями. Враховуючи специфіку та спрямованість наукових пошуків, з метою більш повного й усебічного з'ясування змісту поняття «суб'єкт надання правової допомоги» розглянуто тлумачення таких термінів як «суб'єкти кримінального провадження» та «учасники кримінального провадження». Акцентовано увагу на тому, що під час визначення змісту поняття «суб'єкти надання правової допомоги» обов'язково потрібно указати на те, що ці особи, по-перше, надають правову допомогу виключно на підставі та в порядку, визначеному процесуальним законодавством, по-друге, вступають в процесуальні правовідносини у зв'язку з наданням правових послуг. Запропоновано під суб'єктами надання правової допомоги розуміти сукупність осіб, які відповідно до нормативно-правових приписів у закріплених формах уповноваженні надавати заінтересованим у цьому іншим особам відповідний різновид або різновиди такої допомоги, що спричиняє визначені законодавством юридичні наслідки.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єкт права, учасник відносин, суб'єкт кримінального провадження, правова допомога, надання.

В статье подчеркивается, что правовая помощь является одной из ведущих конституционных гарантий защиты и охраны прав, свобод и интересов личности в пределах соответствующих общественных отношений. Отмечено, что предоставление правовой помощи заинтересованным лицам, как и осуществление какой-либо легитимной деятельности, предполагает функционирование определенных общественных отношений, урегулированных правовыми нормами. Уточнен понятийно-категориальный аппарат, используемый в представленном исследовании. Указано, что в профессиональной юридической литературе не выработан единый подход к трактовке понятия «субъект права» и его соотношение со смежными правовыми категориями. Учитывая специфику и направленность научных изысканий, с целью более полного и всестороннего выяснения содержания понятия «субъект предоставления правовой помощи» рассмотрены толкования таких терминов как «субъекты уголовного производства» и «участники уголовного производства». Акцентируется внимание на том, что при определении содержания понятия «субъекты предоставления правовой помощи» обязательно нужно указать на то, что эти лица, во-первых, оказывают правовую помощь исключительно на основании и в порядке, определенном процессуальным законодательством, во-вторых, вступают в процессуальные правоотношения в связи с предоставлением правовых услуг. Предложено под субъектами предоставления правовой помощи понимать совокупность лиц, которые в соответствии с нормативно-правовыми предписаниями в закреплённых формах уполномочены предоставлять заинтересованным в этом другим лицам соответствующую разновидность или

разновидности такой помощи, что влечет определенные законодательством юридические последствия.

Ключевые слова: субъект, субъект права, участник отношений, субъект уголовного производства, правовая помощь, предоставление.

In the article, it has been emphasized that legal aid is one of the leading constitutional guarantees for the protection and safeguarding of the rights, freedoms and interests of the individual within the relevant public relations. It has been noted that the provision of legal assistance to interested persons, as well as the implementation of any legitimate activity, involves the functioning of certain social relations governed by law. The conceptual and categorical apparatus used in the presented research has been specified. It has been stated that in the professional legal literature there is no single approach to the interpretation of the concept of "subject of law" and its relationship with related legal categories. Given the specifics and direction of scientific research, in order to more fully and comprehensively clarify the meaning of the term "subject of legal aid", the interpretation of such terms as "subjects of criminal proceedings" and "participants in criminal proceedings" has been considered. Emphasis has been placed on the fact that when defining the meaning of the term "subjects of legal aid" it is necessary to indicate that these persons, first, provide legal assistance only on the basis and in the manner prescribed by procedural law, on second, enter into procedural legal relations in connection with the provision of legal services. It has been proposed that the subjects of legal aid be understood as a set of persons who, in accordance with regulatory legal regulations in the prescribed forms, are authorized to provide interested persons with the appropriate type or types of such assistance, which causes legal consequences.

Key words: subject, subject of law, participant in relations, subject of criminal proceedings, legal aid, provision.

Постановка проблеми. Надання правової допомоги заінтересованим особам, як і здійснення будь-якої легітимної діяльності, передбачає функціонування певних суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. У такому разі мову слід вести про окремі правовідносини із характерним для них структурним наповненням, до елементів чого традиційно відносять їх об'єкт, зміст та суб'єктний склад. При цьому, говорячи про останній із названих структурних елементів, слід підкреслити той факт, що окремі з вчених правознавців віддають йому перевагу, тобто називають його головним структурним елементом відповідних суспільних відносин. Наприклад, О.С. Рождественська відмічає той факт, що суб'єктом правовідносин є та вісь, навколо якої формуються правові зв'язки, а також власне такі відносини [1, с. 15]. З огляду на що визначення окремих з суб'єктів надання правової допомоги, встановлення особливостей їх правового статусу має вкрай важливе значення задля всебічного й якісного дослідження даної сфери суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень. Інститут правової допомоги та права на неї неодноразово досліджували в своїх працях такі вчені, як: О.А. Банчук, Є.Ю. Бова, Г.І. Гладун, М.С. Демкова, В.В. Заботін, В.М. Ісакова, С.С. Калинин, М.В. Кравченко, М.І. Лахижа, В.С. Личко, М.Т. Лоджук, М.І. Рішко, М.В. Стаматіна, Н.В. Хмелевська, Ю.Т. Шрамко й інші. Разом із тим чимало питань по сьогоднішній день залишаються дискусійними. Зокрема, з урахуванням постійного оновлення вітчизняного законодавства багато наукових напрацювань про правову допомогу втратили свою актуальність. Тому метою статті є визначення поняття суб'єктів надання правової допомоги з урахуванням поширених наукових підходів до вирішення вказаної проблематики та положень чинного національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про суб'єктів надання правової допомоги, не можна не звернути увагу на той факт, що хоча власне категорія «суб'єкт» має давні історичні коріння, зокрема походить з латинської мови від слова «subjectus» (sub – під; jacio – кидаю, закладаю основу, тобто те, що знаходиться в основі) [2, с. 633], в сучасному розумінні починає використовуватися лише з сімнадцятого століття, чому сприяли дослідження видатного мислителя того часу – Рене Декарту. Указаний філософ ретельно обґрунтував позицію відносно того, що суб'єктом є психолого-теоретико-пізнавальне Я, що протиставляється чомусь іншому – не-Я, предмету, об'єкту, або як позначення об'єктивованого Я, тобто індивіда, котрому протистоїть,

протиставляється об'єкт, і котрий направляє на цей об'єкт своє пізнання або дію, – в цьому відношенні він виступає як «суб'єкт пізнання», «суб'єкт дії» [3, с. 441]. Такі позиції, без сумніву, мали свій вирішальний вплив і на формування сучасного розуміння досліджуваної категорії в її загальному значенні, про що свідчить хоча б семантичний аналіз її змісту.

Так, на сторінках великого тлумачного словника сучасної української мови слово «суб'єкт» використовують у наступних значеннях: істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; особа чи організація як носій певних прав та обов'язків; особа, група осіб, організація тощо, яким належить активна роль у певному процесі, акті; людина, особа; людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження [4, с. 1408–1409]. Так само в сучасній філософії під суб'єктом розуміють людину як вихідне джерело, епіцентр життєвої та пізнавальної активності – індивідуальної або суспільної. При цьому в різних напрямках філософії під суб'єктом розуміють різні сутності: так, у більшості напрямів філософії поняття суб'єкт позначає людину як активне начало соціальних і культурних процесів, пізнання, комунікації [5, с. 199–200]. Дані позиції закладено в основу розуміння сутності категорії «суб'єкт» з позиції будь-якої науки, в тому числі юриспруденції.

Говорячи про підходи учених-правознавців до розуміння сутності досліджуваної категорії слід зазначити, що вона, як правило, не використовується ними так би мовити сама по собі, а в більшості випадків мова йде про суб'єкта права або ж суб'єкта правовідносин. Так, як вказують автори сучасної правової енциклопедії, суб'єкт права – це фізична або юридична особа, поведінка якої регулюється нормами права за наявності в них ознак правоздатності та дієздатності. При цьому, підкреслюють вчені, суб'єкт права – необхідний елемент правовідносин [6, с. 336]. Із чого слідує, що вчені фактично отожднюють суб'єкта права із суб'єктом правовідносин. Така позиція, на нашу думку, потребує уточнення, з огляду на те, що категорія «суб'єкт права» є дещо ширшою за категорію «суб'єкт правовідносин». Зокрема, більшість вчених вважає, що суб'єкт – це поняття, яким повинні охоплюватися реальні учасники конкретних правовідносин. Відповідно розрізняють такі поняття як суб'єкт права та суб'єкт правовідносин. До суб'єктів права прийнято відносити осіб, які мають правосуб'єктність, тобто потенційно спроможні бути учасниками конкретних правовідносин [7, с. 58]. А тому будь-який суб'єкт правовідносин – завжди суб'єкт права, але не всякий суб'єкт права – учасник тих або інших конкретних правовідносин. З урахуванням чого суб'єкт правовідносин – це суб'єкт права, який використовує свою праводієздатність. У свою чергу, використання праводієздатності дозволяє суб'єкту права стати учасником певних правовідносин [8, с. 299], тобто їх суб'єктом. З наведеного помітно, що, використовуючи категорію суб'єкт, учені-правознавці на увазі мають або суб'єкта права, тобто потенційного учасника відповідних суспільних відносин – особа, яка відповідно до положень чинного національного законодавства наділена певним обсягом правосуб'єктності, або ж суб'єкта правовідносин, тобто їх реального учасника – особу, яка використовуючи свою правосуб'єктність, породжує в їх межах відповідні юридичні наслідки.

З вищенаведеного помітно, що в юридичній літературі поряд із терміном «суб'єкт права» використовують такі суміжні поняття як «суб'єкт правовідносин», «учасник правовідносин». Як приклад, під суб'єктом правовідносин окремі вчені пропонують розуміти особу, яка є учасником суспільних відносин, а значить і носієм юридичних прав і обов'язків [9, с. 229]. Тобто, визначаючи суб'єкта правовідносин, насамперед прийнято акцентувати увагу на такій важливій обставині як правосуб'єктність особи, що означає, що остання взагалі «здатна бути учасником правовідносин» [10, с. 34]. При цьому на сторінках фахової юридичної літератури нерідко зустрічаються кардинально протилежні точки зору вчених з приводу співвідношення названих правових категорій. Одні вказують на їх ідентичність, тотожність, взаємозамінність, а інші – навпаки, відзначають на їх відмінність і роблять спроби з'ясувати їх співвідношення. Ми підтримуємо тих науковців, які відмічають взаємозв'язок досліджуваних суміжних понять, але при цьому не отожднюють їх, не підміняють одне одним. Зокрема, цілком слушним убачається наступне твердження: «суб'єкт правовідносин – це учасник конкретних правовідносин, а суб'єкт права – це особа, що не є учасником правовідносин, але за наявності певних умов може ним стати» [10, с. 34]. Цим самим науковцем підкреслено, що суб'єкт права за деяких обставин може не бути учасником правовідносин, тоді як учасник правовідносин завжди є одночасно і суб'єктом права [10, с. 34].

Більше того, варто погодитися з С.С. Алексєєвим, котрий фактично й наочно, визначаючи основні ознаки суб'єкта права, вказує на співвідношення таких категорій як «суб'єкт права», «учасник правовідносин», «суб'єкт правовідносин». На його думку, суб'єкт права характери-

зується за допомогою двох груп ознак: 1) особа є учасником суспільних відносин і за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, а значить вона повинна володіти зовнішньою відокремленістю; персоніфікованістю; здатністю виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; 2) ця особа дійсно здатна брати участь у правовідносинах, набула властивостей суб'єкта права через юридичні норми [11, с. 379].

Разом із тим, враховуючи специфіку та спрямованість наших наукових пошуків, вважаємо за необхідне для більш повного й усебічного з'ясування змісту поняття «суб'єкт надання правової допомоги» розглянути тлумачення таких термінів як «суб'єкти кримінального провадження» та «учасники кримінального провадження». Вказану позицію пояснюємо тим, що предметом наших наукових напрацювань є інститут професійної правничої допомоги в кримінальному процесі України. Насамперед, зазначимо, що вказані терміни, на наш погляд, не варто ототожнювати. При цьому вірним є зауваження В.В. Вапнярчука з приводу того, що суб'єкт кримінального провадження передусім вирізняється саме обсягом своїх повноважень. Більше того, суб'єкти кримінального провадження також вирізняються й своїми кримінальними процесуальними функціями, які, в свою чергу, визначають зміст їх правового статусу [12, с. 161; 13, с. 102–104]. Не менш важливою рисою для визначення суб'єкта в кримінальному провадженні є регламентованість його правового статусу, повноважень, правових підстав і порядку діяльності нормами кримінального процесуального законодавства України. Тому, визначаючи зміст поняття «суб'єкти надання правової допомоги», обов'язково потрібно указати те, що ці особи, по-перше, надають правову допомогу виключно на підставі та в порядку, визначеному процесуальним законодавством, по-друге, вступають в процесуальні правовідносини у зв'язку з наданням правових послуг.

Висновки. Отже, під суб'єктами надання правової допомоги слід розуміти сукупність осіб, які відповідно до нормативно-правових приписів у закріплених формах уповноваженні надавати заінтересованим у цьому іншим особам відповідний різновид або різновиди такої допомоги, що спричиняє визначені законодавством юридичні наслідки.

Список використаних джерел:

1. Рождественська О.С. Особливий суб'єкт інформаційних правовідносин (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2008. 190 с.
2. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев и др. 2-е изд. М.: Сов. энциклопедия, 1989. 815 с.
3. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 576 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
5. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 352 с.
6. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2013. 408 с.
7. Нагребельний В.П., Чернадчук В.Д., Сухонос В.В. Фінансове право України. Загальна частина: навч. посібник / за заг. ред. члена-кореспондента АПрН України В.П. Нагребельного. Київ. 2003. 213 с.
8. Криницький І.С. Теоретичні проблеми податкового процесу в Україні: дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.07. Ірпінь, 2009. 421 с.
9. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2011. 584 с.
10. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 29–38.
11. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. 2-е изд. М.: Проспект, 2008. 565 с.
12. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160–168.
13. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учеб. для вузов / под общ. ред. А.В. Смирнова. 2-е изд. СПб: Питер, 2006. 699 с.